

**БІБЛІОТЕКА
ЖУРНАЛУ
ІСТОРІЯ**

**І СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО
В ШКОЛАХ УКРАЇНИ:
теорія та методика навчання**

№ 5 2014 вересень – жовтень

Передплатний індекс 68103

Виходить 6 разів на рік

Заснований у 2012 році

Науково-методичний журнал Інституту педагогіки
Національної Академії педагогічних наук України

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

Олена Пометун, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, Інститут педагогіки НАПН України

Заступник голови редакційної ради

Олександр Удод, член-кореспондент НАПН України, доктор історичних наук, професор, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Головний редактор

Віталій Власов, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, Інститут педагогіки НАПН України

Члени редакційної ради

Костянтин Баханов, доктор педагогічних наук, професор, Бердянський державний педагогічний університет

Нестор Гупан, доктор педагогічних наук, професор, Інститут педагогіки НАПН України

Станіслав Кульчицький, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України

Юрій Мицик, доктор історичних наук, професор, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України

Олег Топузов, доктор педагогічних наук, професор, Інститут педагогіки НАПН України

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 19002-7792Р від 08.06.2012 р.

Олена Пометун

**ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ІНТЕРАКТИВНОГО
НАВЧАННЯ**

ЗМІСТ

Передмова ----- 2

Розділ I. Теорія і практика інтерактивного
навчання ----- 4

Розділ II. Прийоми і методи створення
позитивної атмосфери навчання та органі-
зації комунікації учнів ----- 31

Розділ III. Прийоми і методи мотивації
навчальної діяльності та актуалізації опор-
них знань, уявлень учнів ----- 41

Розділ IV. Прийоми і методи засвоєння
нових знань, формування умінь, навичок,
емоційно-ціннісних орієнтацій та ставлень
учнів ----- 48

Розділ V. Прийоми і методи узагальнен-
ня, систематизації знань, організації рефлек-
сії пізнавальної діяльності ----- 74

Схвалено до використання
у загальноосвітніх навчальних закладах

Адреса редакції: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-д,
Інститут педагогіки НАПН України, к. 315,
тел. (050)3578381

Листи та пропозиції надсилати
електронною поштою: 3578381@gmail.com

Підп. до друку 24.10.2014. Формат 70x90/16
Папір офс. Друк офс. Ум. друк. арк. 7,02. Наклад 500 пр.
Друк ТОВ «Поліпринт», 04074, м. Київ, просп. Лугова, 1а

Розділ V. ПРИЙОМИ І МЕТОДИ УЗАГАЛЬНЕННЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ, ОРГАНІЗАЦІЇ РЕФЛЕКСІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Коли учні зрозуміли ідеї та поняття уроку, необхідно переходити до наступної частини уроку – підсумкової. Підсумки є найважливішою частиною інтерактивного навчання.

Функції цього етапу уроку: систематизувати засвоєний матеріал; застосувати нові знання в умовах нової пізнавальної ситуації; прояснити зміст опрацьованого; співвіднести реальні результати з очікуваними; проаналізувати, чому відбулося так чи інакше; зробити висновки; закріпити чи відкоригувати засвоєння; намітити нові теми для обміркування; установити зв'язок між тим, що вже відомо і тим, що знадобиться засвоїти, чого навчитись у майбутньому; скласти план подальших дій.

Вчителів треба створити умови для того, щоб учні відрефлексували те, про що дізналися і запитали себе, що це означає для них, як це змінює їхні попередні уявлення, зрештою як вони зможуть це використовувати в своїй подальшій пізнавальній діяльності та у житті. Вони мають також оцінити власний рівень розуміння та засвоєння навчального матеріалу і спланувати чіткі реальні кроки його подальшого опрацювання; порівняти своє сприйняття з думками, поглядами, почуттями інших й інколи скорегувати певні позиції.

Отже, технологізація навчання передбачає обов'язкову рефлексію, під якою в педагогіці розуміють здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей.

Мета рефлексії: згадати, виявити і усвідомити основні компоненти діяльності – її зміст,

тип, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримані результати та ін.

Проведення рефлексії на уроці включає наступні етапи:

- зупинка дорефлексійної діяльності. Всяка попередня діяльність має бути завершена чи призупинена. Якщо виникли труднощі в розв'язанні проблеми, то після рефлексії її розв'язання може бути продовжене;
- відновлення послідовності виконаних дій. Усно чи письмово відтворюється все, що зроблено, в тому числі і те, що на перший погляд здається дріб'язковим;
- вивчення відтвореної послідовності дій з точки зору її ефективності, продуктивності, відповідності поставленим задачам і т.п. Параметри для аналізу рефлексійного матеріалу вибираються з запропонованих вчителем;
- виявлення і формулювання результатів рефлексії. Таких результатів може бути виявлено декілька видів: предметна продукція діяльності – ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на запитання і т.п.; способи які використовувались чи створювались в ході діяльності; гіпотези по відношенню до майбутньої діяльності.

Важливим фактором, що впливає на ефективність рефлексії в навчанні є різноманітність її форм і прийомів, їх відповідність віковим та іншим особливостям дітей. Рефлексія не повинна бути лише вербальною – це можуть бути малюнки, схеми, графіки і т.п.

Навчання в рамках традиційного уроку не потребує переосмислення ні від учителя, ні від учнів, в ньому немає місця рефлексійним видам діяльності. Замість цього застосовуєть-

ся так зване закріплення та узагальнення отриманих знань, яке не дозволяє учням оцінити себе, рівень своїх власних досягнень, шлях отримання навчальних результатів та перспективи у подальшому навчанні, і майже не передбачає наступного коригування вчителем мети та змісту навчання. На відміну від традиційного навчання, де виявлення прогалин, наприклад у засвоєнні учнями змісту навчання, є таким, що засуджується, в інтеракції – це лише привід для вчителя і учнів розібратись у тому, чому так сталося і як можна покращити навчання.

Учителям ця складова інтерактивного навчання дозволяє, крім всього, побачити реакцію учнів на навчання та внести необхідні корективи. Отже, цей етап уроку має на меті:

- узагальнити, систематизувати основні ідеї;
- інтерпретувати нові поняття, ідеї;
- обмінятися думками;
- апробувати ці ідеї; а також відрефлексувати процес навчання, що відбувся;
- виявити особисте ставлення до матеріалу та процесу навчання;
- оцінити, як йде процес власного навчання, які його результати;
- поставити додаткові запитання.

Нижче наведені прийоми, методи і технології, які допоможуть вчителю організувати підсумковий етап навчання як на уроці засвоєння нових знань, так і на спеціальних уроках, що є підсумковими до теми, розділу тощо.

Завершують цей розділ спеціальні технології рефлексії.

ПРИЙОМИ І МЕТОДИ

АКВАРІУМ

Мета: метод ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, вдосконалення вміння дискутувати та аргументувати свою

думку на етапі осмислення нового матеріалу. Може бути запропонований тільки за умови, що учні вже мають добрі навички групової роботи.

Кількість учнів: добре працює в групах з 4 – 5 осіб. У класі може бути 4-6 таких груп.

Необхідний час: від 15 до 40 хвилин.

Обладнання: можуть бути підготовлені картки із завданнями для груп

Порядок роботи:

Крок 1. Учитель об'єднує учнів у групи по 4-6 осіб і пропонує їм ознайомитися із завданнями.

Крок 2. Одна з груп сідає в центр класу (або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти). Це необхідно для того, щоб відокремити діючу групу від слухачів певною відстанню.

Ця група отримує завдання для проведення групової дискусії сформульоване приблизно таким чином:

■ Прочитайте завдання вголос.

■ Обговоріть його в групі.

■ За 3-5 хвилин прийдіть до спільного рішення або підсумуйте дискусію.

Крок 3. Поки діюча група займає місце в центрі, вчитель знайомить решту класу з завданням і нагадує правила дискусії у малих групах.

Крок 4. Групі в центрі кола пропонується вголос, протягом 3-5 хвилин обговорити можливі варіанти розв'язання проблемної ситуації. Учні, що знаходяться у зовнішньому колі слухають, не втручаючись у хід обговорення.

Крок 5. По закінченні відведеного для дискусії часу, група повертається на свої місця, а вчитель ставить до класу запитання:

- чи погоджуєтесь ви з думкою групи?
- чи була ця думка достатньо аргументованою, доведеною?
- який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

На таку бесіду відводиться не більше ніж 2–3 хв.

Крок 6. Після цього місце в “Акваріумі” займає інша група й обговорює наступну ситуацію.

Крок 7. Наприкінці, вчитель має обговорити з учнями хід групової роботи, прокоментувати ступінь володіння навичками дискусії у малих групах і звернути увагу на необхідність та напрямки подальшого вдосконалення таких навичок. В межах “акваріуму” можна підвести підсумки уроку або за браком часу обмежитись обговоренням роботи кожної групи.

ВІДГАДАЙ

Мета: розвиток логічного мислення, вміння ставити запитання, поповнювати термінологічний словник учнів з предметів, удосконалювати навички роботи в групі

Кількість учнів: до 30 осіб

Необхідний час: до 20 хвилин.

Обладнання: аркуші паперу (формат А4) з написаними на них термінами.

Порядок роботи:

Крок 1. Вчитель підбирає 4-5 понять, що вивчались, виходячи з теми уроку або розділу програми, записує їх на непрозорих картках, (на одній картці – один термін). Розмір карток приблизно піваркушу паперу (формат А5).

Крок 2. Потім вчитель об'єднує клас у малі групи, причому кількість груп має відповідати кількості обраних термінів. Далі він розставляє картки з написаними на них термінами поруч з кожною групою таким чином, щоб група не могла бачити свого терміна, а іншим – його було добре видно.

Крок 3. Групам пропонується протягом 5 хвилин скласти п'ять запитань, які дозволять групі дати визначення свого терміну і які повинні бути «закритими» (відповідь може бути тільки «так» або «ні»). Наприклад, якщо мова йде про терміни, пов'язані з вивченням історії держави в 6-му класі, розділ „Давній Єгипет”, учні можуть поставити такі запитання: 1. Це людина? 2. Це явище? 3. Чи стосується цей

термін простої людини? 4. Чи стосується він управління державою? 5. Це голова держави?

Крок 4. Далі організується групова взаємодія: групи обмінюються запитаннями, намагаючись відгадати своє поняття і визначити його. Група має право поставити одразу тільки одне запитання, попередньо визначивши іншу групу, яка буде на нього відповідати. По черзі на запитання кожної групи відповідають всі інші групи.

Крок 5. Якщо група не визначила своє поняття, поставивши всі п'ять запитань, вчитель пропонує іншим групам допомогти їй дати визначення поняття, прямо не вказуючи на нього (це можуть бути асоціації, порівняння й т.п.). Потім групі надається ще одна спроба.

Додаткові міркування. Педагогу необхідно чітко стежити за послідовністю й кількістю поставлених запитань

Учні можуть фіксувати всі етапи роботи в зошиті й по закінченні методу проаналізувати свою діяльність.

ДЕБАТИ

Мета: поглибити розуміння засвоєної теми, навчити учнів посідати певну позицію із суперечливого питання або проблеми, підкріплювати свою позицію аргументами, захищати свою позицію проти контраргументів, дискутувати цивілізовано.

Кількість учнів: до 30 осіб

Необхідний час: від 20 до 30 хвилин.

Обладнання: не потребує

Порядок роботи:

Крок 1. Підготуйте бінарне питання, тобто таке, на яке можливо дві відповіді – «так», або «ні». Вчитель придумує питання, з якого думки учнів дійсно розділяться, і пише питання на дошці, щоб всі його бачили. (Якщо ви не впевнені, що учні з цього питання розділилися приблизно порівну, то перш ніж переходити до дебатів, попросіть їх підняти руки – щоб побачити, як розділилися думки).

Крок 2. Учні обмірковують питання й вільно його обговорюють. Спочатку кожен учень може самостійно написати свою відповідь на аркуші паперу, а через 2 хвилини учні можуть обговорити свої відповіді з партнером у парі – щоб стимулювати додаткові ідеї.

Крок 3. Вчитель просить учнів розділитися. Ті, хто вважають, що правильним є одна позиція щодо питання, встають і вишукуються вздовж однієї стіни класу; а ті, хто вважають що правильною є інша позиція – вздовж стіни навпроти. Ті хто дійсно не хоче приєднатися ні до тих, ні до інших (тобто, обміркувавши питання, вони думають, що обидві сторони частково праві, або що не праві ані та, ані інша сторона) – повинні встати вздовж стіни між двома іншими.

Крок 4. Вчитель пояснює два основні правила:

1. Учні не повинні проявляти жорсткість і некоректність по відношенню одне до одного (вчитель можливо варто пояснити й продемонструвати, що це значить).

2. Якщо учні чують такий аргумент, що змушує їх змінити свою думку, то вони повинні перейти на іншу сторону (або в середину).

Крок 5. Учням з кожної сторони дається 3 або 4 хвилини вирішити, чому вони на цій стороні. Потім учитель просить їх сформулювати кілька речень, що виражають їхню позицію. Вчитель просить учнів з кожної сторони призначити когось, хто висловить їхню позицію.

Крок 6. Одна людина з кожної сторони (включаючи й групу тих, які не приєдналися) говорять, якою є позиція цієї групи.

Крок 7. Тепер будь-який учень з будь-якої команди може щось сказати (контраргументи або спростування) у відповідь на те, що сказала інша команда, або ж додаткові аргументи на підтримку сторони своєї команди.

Крок 8. Вчитель відслідковує, як виконується завдання, і піклується про те, щоби тон висловлювань не почав перетворюватися в нега-

тивні нападки. Вчитель просить зробити пояснення. Він пропонує сам одну або дві ідеї, якщо необхідно, виступаючи як адвокат диявола. Він переходить із однієї сторони на іншу. Він заохочує учнів переходити на іншу сторону, якщо їх переконують висловлювані аргументи.

Крок 9. Після того як дебати тривають 10 – 15 хвилин, вчитель просить кожну сторону узагальнити, те що вони сказали.

Крок 10. Вчитель «підводить підсумки» дебатів, аналізуючи висловлені ідеї й аргументи. Або ж він може попросити кожного учня написати аргументоване есе, у якому учень повинен викласти, що він думає з даного питання й чому.

Додаткові міркування. Дебати можуть бути корисним і енергійним способом досліджувати якісь ідеї. Але вчитель повинен уважно стежити за тим, щоб дух змагальності не захопив учнів і не перешкодив їм побачити нюанси в обговорюваних ідеях.

Поради. По мірі того, як ідуть дебати, вам можна моделювати за допомогою пантоміми поведінку при зміні позиції: після того, як хтось пропонує гарний аргумент, ви на мить виглядаєте зануреним в роздуми, а потім переходите на протилежну сторону.

ДЕРЕВО РІШЕНЬ

Мета: Як варіант техніки рішення проблеми допомагає учням проаналізувати й краще зрозуміти механізми прийняття складних рішень. Метод аналогічний описаному вище, тільки вибір пропонованих рішень відбувається за певною схемою.

Кількість учнів: до 30 осіб

Необхідний час: від 20 до 30 хвилин.

Обладнання: аркуш паперу для кожної групи або пари

Порядок роботи:

Крок 1. Оберіть проблему, дилему, що не має однозначного рішення. Вона може бути

викладена у формі історії, судової справи, ситуації з життя, епізоду літературного твору. Запропонуйте учням необхідну для розв'язання проблеми інформацію (вона може бути надана і для домашнього читання заздалегідь).

Крок 2. Підготуйте на дошці, чи роздайте кожному учневі зразок „дерева рішень“. Сформулюйте проблему для рішення, визначте суть проблеми і запишіть на дошці, заповнюючи схему.

Крок 3. Дайте необхідну додаткову інформацію щодо проблеми (чи час для її пошуку, перегляду, якщо це було домашнє завдання).

Запитайте в учнів, чи дійсно хочуть розв'язати проблему люди, які мають до неї відношення? Якщо проблема є важливою і актуальною, процес може продовжуватись. Попросіть пояснити, чому сторони прагнуть до розв'язання проблеми.

Крок 4. Шляхи й варіанти вирішення проблеми можна визначити шляхом проведення мозкового штурму. На цьому етапі ні один із варіантів не може бути неправильним. Важливо набрати якомога більше ідей.

Крок 5. Обговоріть з класом кожен із варіантів рішення, які позитивні чи негативні наслідки для кожної зі сторін він передбачає. Таким чином можна відхилити частину ідей і залишити 3–4.

Крок 6. Об'єднайте учнів у малі групи (пари) і запропонуйте кожній заповнити схему. Група

має шляхом обговорення прийти до спільного варіанту рішення. Якщо єдності немає можна застосувати голосування.

Крок 7. Кожна група пропонує своє рішення. Проведіть обговорення. Можна провести голосування всього класу для вибору одного з варіантів.

ДИСКУСІЯ

Мета: сприяє розвитку критичного мислення учнів, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

Кількість учнів: до 25-30 осіб

Необхідний час: від 7 до 25 хвилин

Обладнання: не потребує

Порядок роботи:

Крок 1. Планування дискусії

а) Виберіть тему для дискусії. Вона має бути сформульована проблемно, щоб підходи до її висвітлення були різновекторними.

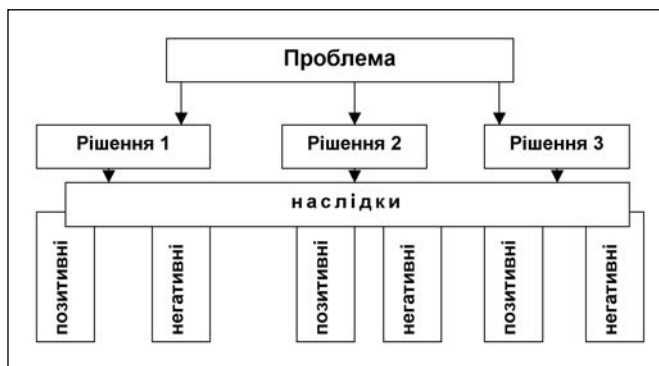
б) Дуже важливим елементом дискусії є план. Він може пропонуватись учасникам заздалегідь, напередодні дискусії. Учні, маючи такий план, можуть підготуватись до обговорення: попрацювати з літературою, довідниками, підготувати собі нотатки тощо.

с) Можна практикувати складання плану дискусії за відомою заздалегідь темою безпосередньо на початку обговорення. У такому

випадку викладачеві доцільно залучити до складання плану самих учнів.

д) Підготуйте матеріал, який учні повинні будуть прочитати вдома. Намагайтесь, щоб там були представлені всі точки зору.

е) Складіть список запитань, які допоможуть вам спрямувати обговорення та привертати увагу класу до проблеми.

Крок 2. Для того щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. Почніть з того, що обговоріть з учнями правила проведення дискусії.

Такі правила можна узагальнити в кількох положеннях:

- виступи мають здійснюватися організовано (кожен учасник може виступати лише з дозволу ведучого, повторний виступ може бути здійснений тільки після певного проміжку часу, не можна дозволяти сперечання, лайки між учасниками);
- кожен виступ має бути підкріплений фактами;
- під час обговорення слід надавати можливість висловитись кожному учаснику/учасниці;
- кожне висловлення має бути уважно розглянуто;
- під час обговорення неприпустимо “переходити на особистості”, навішувати ярлики, вживати принизливі висловлювання тощо.
- обов’язковим є дотримання визначеного регламенту. Краще, коли час залишиться, – його можна рівномірно розподілити наприкінці дискусії між учасниками, ніж якщо не вистачить на колективне обговорення і підбиття підсумків.

Крок 3. Запропонуйте учням розпочати обговорення проблеми.

Крок 4. Коли час дискусії вичерпаний і треба завершити обговорення запитайте, наприклад: „Ніхто не хоче ще щось додати на завершення?”

Крок 5. Виділіть досить часу для заключної частини і попросіть самих учнів підвести підсумки за такою схемою:

- ☐ Які найбільш переконливі аргументи обох сторін? Перерахуйте їх.
- ☐ Якщо під час обговорення виникли до-

даткові запитання, де можна отримати інформацію?

Поради. Для того, щоб дискусія була ефективною:

- ☐ Робіть помітки, які дозволять вам триматися в рамках обговорюваної проблеми.
 - ☐ Активно користуйтеся жестами та мімікою, які допомагають підтримувати хід дискусії, не перериваючи її.
 - ☐ Для того щоб повернутись до теми обговорення, скажіть, наприклад, так: „Схоже ми відхилилися, давайте повернемося до поняття...”
 - ☐ Уважно слухайте учнів, слідкуйте за ходом обговорення, настроєм, не давайте відхилитись від теми.
 - ☐ Не дозволяйте обговоренню перетворитись в гарячу суперечку, але й не гасіть всі прояви емоцій. Ставте конкретні запитання, щоб пробудити обговорення й абстрактні, щоб остудити запал.
 - ☐ Змініть формулювання проблем, що обговорюються, або застосуйте інший прийом поживалення думок, якщо дискусія вщухає.
- Варіантів дискусії може бути багато, обирайте варіант у залежності від складу класу та мети вашої взаємодії.

Варіант 1. Круглий стіл

Обговорення дискусійного питання невеликою (не більше 5 учнів) групи, члени якої обговорюють певне питання, спілкуючись як один з одним, так і з іншими учнями класу, які становлять аудиторію, де проходить “круглий стіл”.

Варіант 2. Засідання експертної групи (або петельна дискусія)

Обмін думками в групі з 4 – 6 учнів із заздалегідь призначеним головою. Відбувається у два етапи: 1) обговорення обраної проблеми всіма учасниками групи; 2) виклад позиції групи у вигляді невеликих (1-2 хв.) виступів кож-